

Партійна система Болгарії в контексті сучасних європейських тенденцій

Марія Мілова,
кандидат історичних наук,
завідуюча кафедрою соціальних наук
Одеської державної академії холоду

Автор доводить, що процеси партизації у політичному житті посткомуністичної Болгарії, як і інших країн ЦСЄ, відбувалися згідно з європейськими тенденціями еволюції партій, що впливає як на сучасний стан, так і на перспективи розвитку партійної системи країни.

У європейських країнах політичні сили концентруються навколо більш-менш визначених основних ідеологічних полюсів, які умовно можна конкретизувати як консерватизм, лібералізм і соціал-демократизм, хоча кожна з цих ідеологій має свої ліві, праві та помірковані сегменти. Водночас існують соціально-політичні сили, зорієнтовані на різні варіанти радикалізму, тобто виступають за межі політичної системи. Однак у програмах та в політиці основних партій розвинених країн немає чітко визначених ідеологічних течій, навпаки – спостерігається поєднання соціал-демократичних, ліберальних та консервативних елементів. Це пояснюється історією соціально-політичного розвитку західних держав, в яких існувала більш-менш чітка кореляція між характером голосування різних груп виборців та їх соціально-класовим становищем.

Проблеми становлення і розвитку багатопартійності, особливо на посткомуністичному просторі, останнім часом стали об'єктом пильної уваги західноєвропейських, а також болгарських, українських та російських науковців. Це переважно проблеми ідеологічної орієнтації, особливості розвитку партій та їх еволюція, електоральні настрої та електоральна політика, партії та представництво інтересів [1, 3 - 4, 7 - 8, 10, 12, 15].

Починаючи з 1970 - 1980-х років, у Європі відбувалася певна трансформація змісту поділу на лівих та правих, і нові партії, які виникали пізніше, посилили великі партійні групи (ліво-ліберальні партії належать до групи лівих партій, а нові ультраправі партії – до правих). Отже поділ на лівцю чи правцю, який сформувався у період оформлення і консолідації демократії, залишається універсальною ознакою сучасних

партійних систем.

Показником лівого і правого напрямку може бути ставлення не до загальносвітових процесів у цілому, а лише до необхідності зміни соціально-економічного устрою у своїй країні. Саме з огляду на таку позицію ліберали і консерватори у країнах, де відбуваються значні соціальні зміни, ситуаційно сприймаються як ліві, що виступають за кардинальні зміни в соціально-економічному ладі. Відповідно, ліві – як праві консерватори, що активно протидіють впровадженню у суспільне життя ліберально-буржуазних принципів. У країнах із стійкою демократичною традицією ці два крила врівноважують одне одного, забезпечуючи політичну стабільність. Там, де стабільності немає, екстремістські сили, поборюючи одна одну з певних конкретних питань, виступають спільно як протипага демократичному центрові, який трактується як „слабка влада”. Себе вони розглядають як уособлення сили і порядку. Тому крайні ліві і крайні праві організації сходяться на ґрунті негативного ставлення до демократії і прагнення „встановити порядок”. З таких приблизно позицій виступають сучасні радикальні угруповання в Болгарії з деяким націоналістичним забарвленням, зокрема „Атака”.

Сучасні політичні партії є виразниками певних групових інтересів. Суперечливим є лише питання про те, наскільки жорстко прив’язані ці політичні утворення до існуючих у суспільстві меж соціально-класового поділу. Адже електорат усіх без винятку політичних партій є змішаним у соціально-класовому аспекті: свідомість та політична орієнтація людей визначається нині не тільки соціальною приналежністю. Існує тенденція до „проблемної мобілізації” населення європейських розвинених країн, коли головну роль у підтримці певного лідера відіграє не його партійна приналежність, а націленість на вирішення конкретного політичного питання.

В останні десятиріччя, як відмічають дослідники [14, с. 274 - 276], спостерігається тенденція порушення кореляції між голосуванням виборців за ту чи іншу партію та їх приналежністю до окремої соціальної групи. Знижується чисельність робітників у соціал-демократичних партіях. Представники з низькими прибутками голосують за партії ліберальної та консервативної орієнтації, а представники середніх верств – за соціал-демократичні та інші ліві партії. У більшості партій спостерігається тенденція до орієнтації не на традиційно „свої” чітко визначені групи виборців, а на гетерогенний за складом електорат, на який претендують інші партії.

Більшість великих партій, в тому числі й соціал-демократичні, давно не є класовими, а перетворилися на так звані „народні партії”, що претендують на представництво всіх соціальних прошарків (верств) населення. Концепція „народної партії” змушує всі партії, як лівої, так і правої орієнтації, формулювати власні позиції з багатьох проблем для залучення на свій бік нових прихильників шляхом включення в

програми відповідних вимог. У болгарському партогенезі на роль „народної партії”, наприклад, претендувала права партія СДС, яка стала членом Європейської народної партії (ЄНП).

Спостерігається й тенденція поступової трансформації політичного простору з суперництва (боротьби) до аналогу ринку, коли традиційна форма мобілізації прихильників за допомогою організаційної структури та агітації силами активістів поступається місцем все більш витонченим інформаційно-рекламним технологіям, які впливають на „обробку” масової свідомості. Це дає підстави дослідникам відзначати, що простежується тенденція до витіснення партій як „головних діючих сил політичного процесу” організаціями фахівців з продажу політичних товарів, які забезпечують формування, вивчення попиту та доставку споживачам необхідної інформації. Партія як організаційна структура, що мала забезпечувати представництво інтересів окремих соціальних груп і прошарків, втрачає своє значення.

Такі висновки базуються на тенденціях, що простежуються в останні роки в більшості країн Європи, а саме: скорочення чисельності партій, розмивання організаційної структури, пом'якшення статутних вимог, еkleктика партійних програм, „театралізація та персоналізація політики” [5, с. 26 - 27]. Однак постає питання, чи справді такі тенденції свідчать про деградацію партій як політичного інституту, або якою мірою організаційне „розмивання” чи послаблення пов'язане з втратою ними представницьких функцій і розвитком представницької демократії в цілому?

Врізні періоди і в різному соціальному середовищі зміст представницьких функцій може значно відрізнятись. Тому немає нічого дивного, що нині представництво набуває інших форм, про які, зокрема, пише П. Майр: кадрові партії, що виконують роль опікунів, покровителів; масові партії, представникам яких громадянське суспільство передає свої повноваження; партії-брокери, які конкурують, пропонуючи суспільству посередницькі послуги у відносинах з державою; партії-картелі, які значно віддалилися від суспільства і стали агентами держави [16, с. 111]. Поширюється тенденція до послаблення ролі місцевих організацій, зв'язків з центральним апаратом при одночасному зростанні ролі представників партії в органах державної влади. Це підтверджується і порядком фінансування партій не тільки за рахунок внесків і спонсорів, а й прямим державним субсидуванням, що робить партію не стільки елементом громадянського суспільства, скільки держави [16, с. 140 - 141].

Такі тенденції не завжди позитивно впливають на розвиток партій посткомуністичних країн, які часто механічно копіюють досвід розвинених держав. В Болгарії, зокрема, про ці процеси йдеться в програмних заявах БСП, СДС та інших партій.

З визначень, що з'явилися останнім часом, на думку російського дослідника Ю. Коргунока, найбільш вдалим є формулювання „оновлена (модернізована) кадрова партія” (modern cadre party), запропонована Р.

Коле, і яку розуміють як гібрид масової за формою і кадрової за змістом партії. У ній домінують лідерські групи, в першу чергу – парламентська фракція, але вони змушені рахуватися з низовими організаціями і багато в чому підзвітні їм. Питома вага членів партії відносно до її виборців є невеликою, але інститут індивідуального членства зберігає своє значення як джерело фінансування і рекрутування кандидатів, та й взагалі як гарантія підтримки організації „в тонусі”. Вертикальні зв’язки зберігаються, але більше для іміджу і забезпечення належного рівня внутрішньої демократії. Таке становище дає підстави вважати цю еволюцію деволуюцією, тобто процесом повернення від масової партії до кадрової [5, с. 33].

Перехід партійного апарату до рук професіоналів, менеджерів, які вирішують не політико-адміністративні, а спеціалізовані технічні завдання; послаблення вертикальних внутрішньопартійних зв’язків і обумовлене цим прагнення апелювати не до пересічних членів та прихильників, а до громадської думки; домінування в партійному житті публічних політиків, персоналізація партійного керівництва; фінансування партійної діяльності не за рахунок членських внесків, а за рахунок підтримки групами інтересів і благодійними фондами. Такі основні характеристики сучасних електорально-професійних партій.

Домінування масової партії в Європі в другій половині ХХ століття було пов’язане з розширенням виборчого права, коли основну частину електорату становив робітничий клас. Витіснення цієї форми партійної організації електорально-професійною (модернізованою кадровою) пов’язане з бурхливим розвитком середнього класу, скороченням робітничого класу в загальній чисельності населення, а також зі значним підвищенням їх добробуту та освітнього рівня. Маємо погодитися з дослідниками, що оскільки виборчому праву наприкінці ХХ – початку ХХІ століття розширюватися вже нікуди, то еволюція партійних організаційних форм може обумовлюватися зміною характеру відносин представництва всередині партії, а також між партіями і виборцями. Ця теза підтверджується сучасними партійними процесами як у розвинених демократичних, так і в посткомуністичних державах, зокрема в Болгарії.

Існує тенденція до збільшення фрагментації партійних систем, розширення спектра партійно-політичних альтернатив, зростання впливу нових соціальних рухів та екологічних партій, які створюють додаткові проблеми для партій традиційних. Збільшується „автономія” виборців у ставленні до партії тощо. Такі тенденції неминуче відбиваються в партійному сьогоднішні, що сприяє появі гібридних форм. Форми партійної організації, які сформувалися в певних історичних умовах, прагнуть адаптуватися до сучасних реалій, які значно змінилися. Масові партії, наприклад, БСП, жадають не допустити подальшого зниження своєї чисельності, розширюють права рядових членів. В інших країнах

відбуваються референдуми з найважливіших проблем партійного життя (навіть стосовно виборів керівних органів на різних рівнях), регулярні опитування з метою з'ясувати точку зору рядового складу з конкретних питань тощо.

З поглибленням європейської інтеграції формуються транснаціональні партійні блоки, в яких національні партії держав-членів спільно працюють над втіленням волевиявлення громадян ЄС в життя, і, безумовно, впливають на політичні процеси в окремих країнах. Серед них: Європейська народна партія – Християнські демократи (ЄНП/ХД), Соціал-демократична партія Європи (СДПЄ), Партія європейських соціалістів (ПЕС), Європейська ліберально-демократична партія реформ (ЄЛДПР) та інші. [Докл.: 14, с. 276 - 301]. Як зазначалося вище, провідні болгарські партії протягом демократичного транзиту стали членами більшості перелічених наднаціональних партій, а зі вступом Болгарії до ЄС представників болгарських партій (18 депутатів) було обрано до Європейського парламенту.

Задля більш-менш об'єктивної оцінки перспектив розвитку політичних партій у Болгарії, як і партійної системи в цілому, сучасну ситуацію слід розглядати з таких позицій: по-перше, що то є правляча коаліція і що виграє кожна з партій, яка перебуває в коаліції, і наскільки вдається зберігати власні ідейні програмні пріоритети; по-друге, що виграє виборець від тієї політики, яку проводить партія, за яку він голосував; по-третє, що виграє Болгарія як демократична держава? З таких позицій можна конкретизувати перспективи і стратегію кожної політичної сили, що домінують на політичному просторі Болгарії.

У Болгарській соціалістичній партії (БСП), яка три роки формує уряд, сталося багато змін як організаційного, так і змістового характеру. Та поряд зі збереженням фінансової та економічної стабільності в країні, політичними досягненнями щодо вступу до ЄС, поступовим підвищенням доходів населення, зниженням рівня безробіття, позитивними результатами виборів до Європарламенту, місцевих органів влади тощо, залишаються старі проблеми і виникає багато нових, до вирішення яких, як з'ясувалося, БСП не готова.

Керівництво партії та політична еліта відверто говорять про кризу представництва та кризу очікувань громадян, які пов'язували надії на покращення життя з лівою політикою БСП та „Коаліцією за Болгарію” в цілому. Така криза не є проблемою лише лівих партій Болгарії, а й усіх традиційних партій в Європі, які не мають чітко визначеної лівої чи правої ідеології. БСП продовжує втрачати традиційний електорат, який голосував за неї на початку 1990-х років. Спостерігається „автономність” певної частини розчарованого активного електорату, оскільки він не може впливати на політику обраної ним партії. У БСП розуміють, що об'єктивні умови сучасного розвитку потребують не косметичних змін, а глибокого реформування партії, що відповідало б не тільки викликам сьогодення, а

й майбутнього.

Негативні тенденції, що проявилися в недостатньому оновленні керівного складу практично на всіх рівнях, обмеженні прямого діалогу з членами і прихильниками партії та структурами громадянського суспільства, прагненні на місцевому рівні проводити самостійну, незалежну від центру політику, захищаючи приватні і корпоративні інтереси, кулуарне прийняття відповідальних кадрових і політичних рішень, дають підстави говорити про кризові явища не тільки у середовищі лівих сил, а й у партійній системі в цілому.

Недовіра до традиційних партій, що посилюється, та їх неспроможність нести відповідальність за становище в суспільстві, потреба у нових особистостях-лідерах, невирішеність соціальних проблем призвели до постійного сповзання вимог від соціального до національного змісту і стимулювання націоналізму, що відбилося на голосуванні за радикальні політичні угруповання. Ці кризові явища свідчать про необхідність реформ як у державних інститутах, так і в конкретних методах і формах партійної роботи. Звідси й пошук нових ідей, різних варіантів структурної перебудови та методів партійної діяльності. На це спрямовувалася дискусія щодо вироблення нової програми і нового статуту партії. У проекті цих документів ставка робиться на соціальну ідентичність БСП як партії демократичного соціалізму [6].

У дискусіях з основних положень концепції нового статуту БСП були визначені основні напрями, що передбачають відкритий діалог на всіх рівнях організаційної побудови партії, а також залучення наукових кіл і структур громадянського суспільства, використання досвіду лівих європейських організацій (зокрема, ПЕС і СИ), які довели свою життєздатність. Пропонується створити систему політичної освіти в партії, яка має передбачати оволодіння основами політичного знання на всіх рівнях, формування професійного складу управлінців, звітування та контроль за депутатами не тільки на місцевому, але й на державному рівні, необхідність формування цілісної кадрової системи та її демократизація. Це питання, на які має дати відповідь БСП, аби не втратити довіри громадян.

У доповіді Б. Величкова, одного з керівників БСП, на міжнародній конференції „Сучасні виклики і оновлення соціал-демократії”, яка відбулася в Софії 2006 року, було визначено низку проблем, без вирішення яких неможливе сучасне реформування і модернізація БСП. Серед них: чітке визначення місця, характеру політики і рівня відповідальності партії у складі коаліції з Національним рухом Симеона Другого (НРСД) і Рухом за права та свободи (РПС), яка є безпрецедентною в політичному та ідеологічному плані. Однак, як підкреслювалось у Політичній резолюції 46 з'їзду БСП, така коаліція є „необхідним політичним компромісом в ім'я держави та її європейського майбутнього” [13]. Тобто провідні політичні сили продемонстрували політичний прагматизм, який диктувався

бажанням бути прийнятими до Європейського Союзу.

Основні критики політики БСП підкреслюють, що в складі коаліції БСП не проводить лівої соціальної політики, яку обіцяла на виборах. Прагнення втримати владу змушує її схилитися до правої ліберально-соціальної політики. Проблеми „поправіння” БСП спостерігаються не стільки в самій партії, скільки у її політиці. Стосовно цього у партійних лавах відбуваються серйозні дебати, які, на думку А. Лілова, не можна розглядати як кризу партії [6].

Політичні процеси 2007 року дозволяють, на думку автора, розглядати два варіанти можливого розвитку подій. Перший: узгодження подальшої політики трьох партій та значна робота щодо пояснення „власним” виборцям необхідності такої поведінки, що зможе зняти напругу в суспільстві та підкреслить ступінь відповідальності кожної політичної сили. Наприклад, багато представників лівих партій та їх електорату вважає, що БСП бере на себе значно більше відповідальності, ніж має нести в складі коаліції з НРСД і РПС.

Другий варіант – це ініціювання дострокових виборів з метою заручитися підтримкою та довірою громадян щодо проведення лівої соціально-економічної політики. Цей варіант підтримують праві сили, особливо СДС. Однак всі розуміють, що це додасть небажаної напруги в болгарському суспільстві. Цей варіант ускладнюється й тим, що в країні спостерігається серйозна недовіра до всіх політичних партій. Нині в Болгарії немає партії, яка б могла самостійно сформувати уряд. Це розуміють і в БСП. Тому найбільш зручний вихід для партій і Болгарії полягає в тому, щоб допрацювати до кінця мандату, сконцентрувавши зусилля на проведенні ефективної внутрішньої політики, яка б забезпечувала успіхи в економіці та підвищення життєвих стандартів громадян. Збереження політичної та економічної стабільності має стати доказом демократичного розвитку Болгарії як члена ЄС і зміцнювати її позиції в європейській спільноті. У цьому випадку зовнішній фактор відіграє чи не першорядну роль.

Значною проблемою, яка обговорюється в суспільстві, є партнерство з РПС, яке змушує БСП поступатися інтересами свого електорату і проводити ліберальну праву політику. Компроміси – явище звичайне для коаліції, але вони не можуть досягатися лише за рахунок лівої політики, вважає лідер „нових лівих” А. Лілов. БСП – головна сила в коаліції, вона отримала довіру і підтримку на проведення соціально-ліберальної політики, однак фактично здійснюється ліберально-соціальна модель, тобто не реалізується теза про „соціально відповідальний уряд”, яка була визначальною на парламентських виборах 2005 року [13]. Таким чином, БСП наближається, у кращому випадку, до політичного центру, що не може не викликати невдоволення лівого електорату і окремих груп в партії.

Складається враження, що 2006 рік у розвитку БСП був успішнішим, ніж 2007, оскільки БСП робила все для того, щоб підтвердити незмінність

дати вступу до ЄС. Однак за останній рік, з одного боку, проявилось багато соціальних негараздів, пов'язаних з великими надіями на наближення до європейських стандартів життя.

З іншого ж боку, суспільство має звикати до відповідальності за стан справ у суспільстві не тільки керівництва країни, але й кожного громадянина.

Проведені восени 2007 року вибори до місцевих органів влади дають підставу говорити про зміщення пластів у політичній системі Болгарії, про певні тенденції переструктурування політичного простору. Це було своєрідним тестуванням політичних партій на предмет їх виживання в умовах сучасної Болгарії як частини європейського демократичного простору.

У п'ятих за ліком місцевих виборах взяли участь 88 національних і регіональних партій та коаліцій, тобто на 58 менше, ніж у виборах 2003 року. Ці вибори, вважають політологи, відкривають нові можливості для місцевих громад щодо використання єврофондів, визначення серйозних економічних інтересів на місцях, про що свідчить обрання представників бізнес-формацій, громадянських об'єднань. Хоча вони представлені одним - двома місцями у місцевих радах, але в цілому в країні становлять значну силу. Вибори підтвердили стабільність місцевої влади і певну її автономність, на відміну від першого етапу переходу, коли фактично усі рішення залежали від центральної влади.

Ці вибори висвітлили й деякі тривожні тенденції. Вони, на думку деяких лідерів (І. Костов) і політологів, продемонстрували небувалу за часи демократичного переходу купівлю голосів. Звинувачення у продажності всіх політичних сил і політичної еліти завдає шкоди демократії, вважає нинішній прем'єр і лідер БСП С. Станішев. Явка на вибори склала 42,4 %. Хоча це і вважається нормальним для місцевих виборів, однак це є показник абсентеїстських настроїв у суспільстві. За даними соціологічної служби агентства АССА-М, серед тих, хто не голосував, було 40 % деполітизованих громадян, близько 20 % заклопотані становищем в країні, а то й розчаровані ним чи навіть доведені до відчаю. Обидві групи представлені як мало-, так і високоосвіченими громадянами [6]. Звідси випливає необхідність невідкладних змін серед представників болгарської політичної еліти, значна частина яких у суспільній свідомості пов'язується із зловживанням владою.

Можна вважати, що у цих виборах немає переможців, але є можливість визначити перспективи основних політичних сил. Правляча коаліція нічого не втратила, вона підтвердила право на мандат і на місцевому рівні. БСП, втративши позиції у Софії і Пловдиві, одержала більше 100 місць кметів (міський голова) у громадах багатьох міст і сільських районів. НРСД фактично зберегла свої позиції 2003 року з невеликими відступами. Праві стабілізували свою присутність на місцевому рівні. СДС, з 2 % в столиці на минулих виборах, посіла тепер друге місце. Вона закріпилася

у північних і деяких південних містах. ДСБ виграла у дев'яти обласних центрах і 24 громадах. Серйозні заявки на перекроювання політичного простору представила партія ГЕРБ (Громадяни за європейський розвиток Болгарії), яка виграла у Софії, Пловдиві та інших містах, хоча в цілому по країні виграла БСП. За ГЕРБ голосували і праві, і ліві сили. Голосуючи за ГЕРБ, болгари голосували проти усіх відомих партій. РПС розширила свій вплив на місцевому рівні, збільшивши етнічний анклав. Результати виборів дають підстави вважати, що РПС сьогодні є найстабільнішою політичною силою в країні.

Таким чином, на великій політичній сцені залишаються БСП, ГЕРБ, РПС і праві з нечітко вираженою загальною позицією і структурою. Цікаво, що „Атака” не отримала очікуваної підтримки громадян, хоча її три представники були обрані до Європарламенту. (Для порівняння – від ГЕРБ – 5 депутатів, БСП – 5, РПС – 4, НРСД – 1).

Одна з причин неуспіху „Атаки”, на думку автора, полягає в націоналізмі і опозиційності щодо всіх політичних сил. Її ідеологічні позиції створили їй певний образ в Болгарії та Європі, яка уважно стежила за розвитком політичного процесу напередодні приєднання до ЄС і тому навряд чи можливими є будь-які перспективи європейського співробітництва з такою політичною силою. Це можна розглядати, з одного боку, як подальшу європеїзацію світогляду болгар, які не підтримують радикальні націоналістичні гасла, а з другого, вважає лідер партії В. Сідеров, недостатньо була підготовлена інформаційно-пропагандистська кампанія.

Певна стабілізація правого сектору не дає підстав стверджувати, що подолано кризу як всередині самих партій, так і між ними. Створення правого альянсу між СДС, ОДС і ДСБ можливе за умови, як заявив П. Юруков (лідер СДС), що ДСБ чітко визначить, на яку частину правого простору вона розраховує [11].

Аналізуючи виступ Н. Михайлової, одного з лідерів СДС, а нині керівника Інституту демократії і стабільності у Південно-Східній Європі, на XVII національній конференції СДС з проблем її перспектив і правого сектора в цілому, зазначимо, що партія вдається до різних кроків для осучаснення себе і пошуку нової ідентичності. СДС має перетворитися „на партію з молодією генерацією, що розвивається”, яка буде жити і діяти за правилами вільного демократичного світу [3]. Показником європейськості можна вважати недавно добровільну відставку колишнього президента Болгарії та лідера СДС П. Стоянова.

Для СДС проблема лідерства вже в минулому. Нині важливішою є проблема втрати ідентичності. Відмовившись добровільно від свого минулого, СДС здала авторське право на проект ЄС, чим дозволила НРСД посісти вільну нішу і назвати себе „європейським обличчям” Болгарії. Ще одна причина – відсторонення від відповідальності на місцях і втрата зв'язку з реальними проблемами життя людей, що дозволило РПС

заявити, що вона не етнічна партія, а партія, котра опікується проблемами „кожного болгарина”.

Стосовно майбутнього правих партій, певні перспективи має створення правого альянсу у місцевій владі і парламенті. Для досягнення спільних цілей – дострокових виборів і зміни нинішньої коаліції, яка, на думку Н. Михайлової, завдає шкоди Болгарії – не виключаються проекти з партією ГЕРБ. Як один з важливих напрямів розглядається подальше співробітництво з ЄНП, яка багато зробила для підтримки євроінтеграційних процесів у Болгарії [3]. Однак в офіційних заявах нічого не чути про конкретні напрями пошуку нової ідентичності. Як і раніше, відчувається небажання (неготовність) традиційних і нових політичних угруповань знаходити компроміс задля інтересів громадян. Одна з причин кризи у правому політичному просторі – цілеспрямована маргіналізація правої еліти, яка загрузла у міжособистісних конфліктах і залишках старих партійних структур без спроб ціннісного і організаційного оновлення, вважає О. Мінчев, голова Управлінської ради болгарського відділення Асоціації „Трансперенсі Інтернешнл”, що відстежує стан корупції в державі [9].

Поява руху ГЕРБ, а потім конституювання його у політичну партію дає підстави для дуже різних прогнозів. Багато в чому вона розглядається як персональний політичний проект, що реалізується завдяки особистій харизмі лідера. Б. Борисов замислював партію як ідеальний центр для можливості апелювання і до лівих, і до правих, і до центристів тощо, оскільки його харизма не залежить від ідеологічних відмінностей. Однак політичний процес скеровує його у правий простір, що не влаштовує лідера. Криза правих може завдати йому шкоди, а тому він дистанціювався від традиційно правих партій. З цих причин навряд чи можливий альянс з СДС.

Як і раніше, болгарське суспільство, неструктуроване соціально, економічно і політично, продовжує створювати партії навколо однієї особистості, і такі партії мають підтримку не тільки серед електорату, але й у політичних колах. Так, 17 представників партії НРСД заявили про своє бажання перейти до ГЕРБ, склавши групу БНД (Болгарські народні демократи), яка виступає за внутрішній парламентський союз між опозиційними партіями і незалежними депутатами.

Отже перекроювання політичного простору і пошук об'єднаних можливостей в межах існуючої політичної системи триває.

Разом з тим, політичні процеси у Болгарії підтверджують висновок, що багатопартійність є характерною особливістю демократичного розвитку посткомуністичних країн. На тлі європейських тенденцій, які дають уяву про суттєві зміни традиційних партій, болгарські політичні партії залишаються єдиними виразниками соціальних інтересів, зазнаючи організаційних та ідейних трансформацій.

У становленні болгарської партійної системи можна визначити два

періоди: перший – з 1989 по 2001 рік. На цьому етапі більшість нових партій (ліберальні, консервативні, християнсько-демократичні) намагалися посісти нішу між центром і правою стороною політичного спектра. Відтак початкове самовизначення партій носило, перш за все, ідеологічний характер. Однак політичний простір Болгарії чітко поділився між лівим і правим спектрами, ідеологічним оформленням якого було протистояння „комунізм – антикомунізм”. І хоча формально, після прийняття Конституції 1991 року, партійна система була зорієнтована на двополюсний поділ, конкретні політичні процеси не дозволили розвинути класичній схемі. Це пов’язано з організаційними та ідеологічними змінами, клієнтелістськими тенденціями, із зубожінням потенційного електорату, зі зростаючою залежністю партійного керівництва від фінансових покровителів тощо.

Парадокс полягав у тому, що СДС не міг назвати себе правою політичною силою, оскільки на початку змін охоплював весь політичний простір, прагнучи створити альтернативний антикомуністичний політичний простір. БСП теж не могла назвати себе лівою політичною силою, оскільки в умовах транзиту створювався стереотип консервативної партії, яка формувала свою легітимність з колишнього соціалістичного статусу. Важко долаючи стереотипи, вона перетворилася на парламентську партію.

Другий період хронологічно можна визначити з 2001 по 2007 рік, коли з появою НРСД була зруйнована біполярна партійна система. Перегрупування політичних сил і виникнення нових партій відбувалося на обох флангах, але в останні роки це активно відбувається на правому полі і незначною мірою у центрі політичного спектра.

Коаліції і блоки характерні для правих партій. Вони виявилися більш радикальними, більш ідеологізованими і авторитарними, але менш компетентними при здійсненні влади, ніж ліві. СДС, з приходом І. Костова, стала однією з потужних правоцентристських сил в регіоні, хоча в подальшому її позиції були втрачені, і І. Костов створив нову партію – „Демократи за сильну Болгарію” (ДСБ). Певна криза існує на правому фланзі, хоча й робляться кроки до її подолання.

Лівий фланг відзначався об’єднавчими процесами. БСП підписала угоду з лівими, ліво-патріотичними і комуністичними організаціями, створивши „Коаліцію за Болгарію”. Тепер у лівих теж відбувається розмежування, причиною якого є не стільки ідеологічні розбіжності, скільки характер і зміст політики, що проводиться в коаліції. Однак цей стан не слід вважати кризовим, вважають аналітики [2].

Партії швидко перетворилися на найважливіший фактор політики. В центрі політичної боротьби опинилися проблеми змісту, темпів і напрямів реформ. І хоча за роки демократичного транзиту кожна сформувала свій електорат, для основної частини виборців характерною є мінливість партійних переваг, які визначаються конкретною соціально-економічною ситуацією. Якщо у першій половині 1990-х років виборці голосували за реформи (напрями, темпи, методи), то в останні роки, втомившись

від змін, вони чекають стабільності і ефективності рішень, особливо у сфері соціальної політики. Тому в перспективі більше шансів у соціал-демократичних партій або нових центристських і лівоцентристських сил.

Невисока консенсусна культура мислення і поведінки, жорстка конфронтація висунули на порядок денний важливе завдання: формування стабільного „центру” в політиці. Цю проблему необхідно подолати зусиллями основних політичних партій, діяльність яких залежатиме від здатності і узгодження національних інтересів і міжнародних викликів.

Виграшним для Болгарії буде політичний проект, який унеможливить популістські обіцянки, а здійснюватиме ефективну політику, яка дозволить захищати національні інтереси і підвищувати життєві стандарти болгарських громадян.

Багатопартійність стала визначальним чинником вирішення внутрішніх соціально-економічних проблем, становлення громадянського суспільства і забезпечення національних інтересів. Суттєвий вплив на ці процеси справляють міжнародні структури європейських партій.

Література:

1. **Бурдяк В., Ротар Н.** Політична культура країн Європи в контексті інтеграційних процесів. – Чернівці: Рута, 2004. – 328 с.

2. Вярвайте ни! Или готови ли са левите за силно управление? Статия за Mediaroool публикувана през ноември 2004 // www.bsp.bg. Переглянуто 1 червня 2005 р.

3. Изказването на Н. Михайлова на XVII Национална конференция на СДС / www.bnr.bg/RadioBulgaria / Переглянуто 16 лютого 2008 р.

4. **Карасимеонов Г.** Политическите партии – С.: ИК Горекс Прес, 2007. – 168 с.

5. **Коргунок Ю. Г.** Эволюция организационных форм политических партий и современная представительная демократия // Полития. Журнал политической философии и социологии политики. – № 1 (32). – М.: Весна, 2004. – С. 25 - 70.

6. Местни избори 2007 / www.bnr.bg/RadioBulgaria / Переглянуто 8 листопада 2007 р.

7. **Мілова М.** Роль виборів у політичних процесах сучасної Болгарії // Політичний менеджмент. – 2003. – № 3 – С.158 - 169.

8. **Мілова М.** Болгарія: від соціалістичної до сучасної багатопартійності. Проблеми й уроки початкового етапу трансформації // Держава і право. Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 26. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – С. 624 – 633.

9. **Минчев О.** Десницата наистина е в дълбока криза // www.duma.bg/ 2006 / Переглянуто 25 лютого 2006 р.

10. **Минчев О.** Посткомунистическата Европа пред предизвикателството

на разделения Запад // www.iris-bg.org/publications / Переглянуто 22 лютого 2006 р.

11. **Минчев О.** Дясното пространство се фрагментира // www.iris-bg.org/ Переглянуто 12 грудня 2005 р.

12. **Митева Л.** Развитие партийных систем в странах Центральной и Восточной Европы в переходный период (сравнительный анализ) // Вестн. Моск. ун-та. Сер.12. Политические науки. – 2000. – № 6. – С. 30 - 50.

13. Политическа резолюция на 46-ти конгрес на БСП. // www.bsp.bg/ Переглянуто 18 грудня 2006 р.

14. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. д. і. н., проф. А. І. Кудряченка. – К.: НІСД, 2007. – 396 с.

15. **Осадца І. С.** Особливості фінансування політичних партій Болгарії / Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 30. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – С. 724 - 731.

16. **Mair P.** Party System Change: Approaches and Interpretations. – Oxford: Clarendon Press, 1997. – 187 p.